

THE POETICS OF THE FANTASTIC IN MIRCEA ELIADE'S PROSE

Nicoleta DUMITRACHE (HENȚ)

"Aurel Vlaicu" University of Arad

Abstract: This article is a brief presentation of the concept of fantastic poetics in Mircea Eliade's work. It emphasises the importance of fantastic poetics and the way this concept influenced the author's way of thinking and writing. Eliade's literature is one of different mysteries and ambiguities, fact that makes it difficult to understand and to analyse. Eliade was preoccupied with the elements of sacred and profane, this two elements being a very important key of his work.

Keywords: fantastic, poetics, esthetics, myths, mythology, ambiguity, sacred, profane.

Fantasticul este o categorie estetică care se manifestă în literatura cultă și care înfățișează lumi, personaje și întâmplări neobișnuite ce nu aparțin realității. Această estetică este, în general, de factură anticlasicistă, fiind orientată spre libertatea și eliberarea imaginației creatoare de limitele ei raționale.

În literatura română primul scriitor preocupat de fantastic a fost Mihai Eminescu; el și-a manifestat interesul pentru mitologie și fabulos și a introdus în literatura română anumite teme și motive, dar și o dimensiune metafizică atât prin proza sa, cât și prin poemele: *Luceafărul*, *Memento mori*, *Rugăciunea unui dac*, *Scrisoarea I*. Caragiale a avut și el preocupări pentru fantastic, dar spre deosebire de Eminescu, care s-a axat pe meditația filosofică, el se va ocupa de fabulosul folcloric specific românesc, miraculosul mitico-magic și credințele populare filtrate printr-o perspectivă realistă (*La hanul lui Mânjoală*, *Calul dracului*, *Kir Ianulea*, *Abu-Hassan*, *La conac*).

Având ca precursori pe cei doi, Mircea Eliade va aborda în opera sa ambele direcții ale fantasticului, reușind să îmbine în mod original cele două abordări anterioare: dimensiunea metafizică și cea mitică care vor fuziona perfect în opera eliadescă. Fantasticul a devenit o obsesie pentru Eliade încă din copilărie, căci evadarea din cotidian în imaginație îi creează o nouă zonă de confort intelectual. Însă ceea ce e interesant de remarcat este faptul că tentația fantasticului îl va bântui întreaga lui viață. Imaginarul, lumea paralelă în care putea evada pentru a-și găsi adesea echilibrul în arta scrisului îi conferă autorului puterea de care avea nevoie pentru a pune pe hârtie idei originale îmbinate cu concepții filosofice și propria teorie asupra fantasticului.

Admirația lui pentru Eminescu răzbate din multe nuvele fantastice; adesea acestea au fost interpretate ca replici la proza fantastică eminesciană (nuvela *Șarpele* a fost interpretată ca replică la *Cezara*, *Domnișoara Christina* ca replică la *Luceafărul*) datorită numeroaselor trimiteri din cele două nuvele eliadești la nuvelele eminesciene.

Teoria lui Eliade despre fantastic are la bază camuflarea sacrului în profan. Semnificațiile ascunse sunt specifice prozei fantastice eliadești; prin utilizarea semnificațiilor, Eliade considera că cititorul modern și-ar putea găsi drumul spre literatură cizelându-și gustul pentru mister și, astfel, ar putea redobândi pasiunea pentru lectură.

Perspectiva eliadescă asupra literaturii fantastice este derivată din ideea că lumea a fost desacralizată datorită evoluției științelor pozitive și, prin acest aspect, sacrul a rămas codificat în lumea reală nemaipermițând decât o decodificare parțială, sau făcând acest lucru din ce în ce mai greu accesibil. El consideră că omul este un prizonier al Timpului Istoric; această obsesie va deveni o constantă în romane precum *Întoarcerea din Rai*, *Huliganii* sau

unele nuvele. Concepția despre dialectica disimulării sacrului în profan se reflectă puternic în scrierile sale accentuând ideea că omul contemporan se prăbușește sub imperiul faptelor istorice deoarece trăiește într-un univers lipsit de semnificații transistorice (care sunt camuflurate de istorie) și astfel devine incapabil să găsească o semnificație căzând sub incidența timpului istoric. În lumea reală istoricul e înlocuit de transistoric și, implicit, obișnuința e înlocuită de extraordinar. Astfel, realitatea nu e decât aparent banală și sensul ei ascuns se dezvăluie doar celor ce știu să vadă. Misterul se întinde în jurul nostru, depinde doar de fiecare dintre noi să avem capacitatea de a-l descoperi. E ca în *Noaptea de Sânziene* când cerurile se deschid, dar doar pentru cei ce știu să vadă. El crede cu toată convingerea că fantasticul nu va pieri niciodată.

Eliade va relua de-a lungul existenței sale teoria despre camuflarea sacrului în profan. El a fost preocupat de inserarea fantasticului în viața reală și, având ca scop evidențierea acestui aspect, scrierile sale vor fi dezvoltate pe planuri multiple. Accentuând ideea ieșirii din timp, Eliade concepe adesea universuri paralele în care timpul și spațiul se supun unor alte coordonate. Astfel, în concepția sa, literatura fantastică, creatoare de universuri paralele, reprezintă un pașaport pentru viitor. Prin toate personajele sale, Eliade va căuta noi semnificații, va încerca să descifreze taine și coduri inaccesibile muritorilor care să-i conducă spre descifrarea misterelor. Accesul la sacru este posibil doar pentru cei aleși, ceilalți – personaje care nu reprezintă eroi – rămân sub mantia mediocrității neavând acces la sacralitate.

În microromanul *Pe stada Mântuleasa*, sacrul este camuflat în profan, dar și în cotidian; asistăm la investigații ale copiilor preocupați de descifrarea unor semne a căror semnificație e ascunsă în realitate. Semnificații ascunse întâlnim și în *Noaptea de Sânziene*. Dimensiunea filosofică și metafizică a romanului e evidențiată prin intermediul personajelor care filosofează adesea pe tema timpului și a existenței umane. De altfel, dimensiunea filosofică este cea care dă adâncime operei lui Mircea Eliade, căci fenomenul ieșirii din timp și-a găsit în autor un adevărat teoretician (a se vedea *Noaptea la Serampole*, *Nouăsprezece trandafiri*, *Secretul doctorului Honigberger*, *La tigănci* etc).

Narațiunea eliadescă abundă în semnificații și ambiguități, după cum autorul însuși mărturisează în *Jurnal*: „(...) să vezi semnele, sensul ascuns, simbolurile, în suferințele, depresiunile, secătuirile de zi cu zi. Să le vezi și să le citești chiar dacă nu sunt acolo, dacă le vezi, poți să construiești o structură și să citești un mesaj în curgerea amorfă a lucrurilor și în fluxul monoton al faptelor istorice”¹. Hățișul narativ este pavat cu veșnice labirinturi create cu scopul de a-l deruta pe cititor, de a-l transforma într-un Ulise aflat mereu în căutarea adevărului și de a spori și mai mult misterul. Cititorul devine astfel implicat în narațiune 100% și, prin această implicare, treptat se va transforma într-un erou care parcurge nu numai literatura fantastică, ci și o întreagă dimensiune a cunoașterii, redescoperindu-se mereu și mereu.

Eliade introduce în literatura română pentru prima dată misterul unei lumi noi și necunoscute: India. El este cel care, intrând în contact direct cu țara vedelor și upanișadelor, o introduce în conștiința poporului român, îi descifrează sau încifrează tainele (dar oferă în același timp și cheia descifrării lor). Semnificațiile culturii și spiritualității indiene ni se dezvăluie prin exerciții de imaginație și filosofie, căci Eliade a descoperit cheia pentru ieșirea din timp, deci înfruntarea timpului concret: prin yoga, el reușește să pătrundă în alte dimensiuni, necunoscute, evadând din cotidian. El face distincția între filosofia europeană și gândirea indiană specificând diferența uriașă dintre cele două abordări ale ființei: în cultura europeană ființa trăiește sub incidența timpului istoric, în timp ce în gândirea indiană omul nu

¹ Mircea Eliade, *Jurnal I*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 359 – 360.

este supus unei condiționări, ci este mai degrabă lăsat să tindă către libertatea absolută, spontaneitate și integrare în ierarhia cosmică – lucru posibil de realizat doar prin meditație și prin practicarea tehnicilor yoga. El face referiri la aceste aspect și în studiile despre yoga, dar și în *Jurnal*, afirmând că scopul spiritualității indiene este dat de atingerea libertății absolute; în cultura indiană această perfecțiune poate fi atinsă de oricine, nefiind condiționată de ceva anume.

Camuflarea sacrului în profan și imposibilitatea recunoașterii imediate a miracolului vor deveni teme favorite ale lui Eliade în abordarea scrierilor sale. Fantezia se manifestă în imaginar atât de concret încât lumea creată pare la fel de reală ca însăși realitatea concretă. La Eliade sacrul este adesea camuflat în fantastic și elaborarea unei teorii a sacrului îi este la îndemână fiind adesea dezvoltată în opera sa. Atât sacrul, cât și profanul reprezintă două fațete ale aceleiași monede, două perspective paralele de a exista în acest univers. Pentru a putea explica fenomenul de *sacralitate*, Eliade recurge la termenul de *hierofanie* (a se arăta ceva sacru). Hierofania se poate manifesta sub o formă fundamentală care presupune prezența sacrului într-un obiect comun (o floare, o bancă, o ușă etc.), sau sub forma supremă: prezența lui Dumnezeu în fiul său, Isus, un mister care nu poate fi deslușit. Paradoxul se naște atunci când obiectul în care s-a manifestat sacrul se transformă în altceva, însă, în același timp el rămâne exact la fel pentru mediul din care face parte. Hierofaniile se găsesc peste tot în opera lui Eliade, iar personajele sale, care se văd nevoite a-și transcende condiția umană, au sarcina de a descifra semnificațiile.

Eliade vorbește adesea despre „omul nou”, omul modern care nu trăiește în funcție de religie, de sacru, ci în funcție de istorie, el „fuge de Absolut, ocolește unitățile pure și relațiile dintre ele, neputând găsi purul, care nu poate fi căutat, ci revelat, ca real sau adevăr”², spre deosebire de omul religios, arhaic pentru care sacrul reprezenta realitatea absolută.

Ieșirea de sub teroarea istoriei și intrarea în dimensiunea fantastică reprezintă un fapt cunoscut atât de exegeții, cât și de cititorii lui Eliade. Acest aspect a fost valorificat la maximum în opera eliadescă, din această perspectivă Eliade fiind un deschizător de drumuri. Eliade nu numai că a folosit miturile în crearea unor universuri fantastice, dar a creat ceea ce se poate numi o prelungire a lor în literatura română prin construirea acestor universuri paralele. El considera că opera literară nu este altceva decât o modalitate de a accede la o formă de cunoaștere a lumii și, de aceea, el credea cu toată ființa lui că literatura fantastică va dăinui peste timp. Convingerea lui în ceea ce privește deschiderea drumului spre literatură viza tocmai ideea degradării mitologiei. Eliade a luptat pentru repunerea în drepturi a narațiunii vizând demnitatea metafizică a acesteia. A dat mitului o abordare originală pe care a modelat-o după bunul său plac fundamentând lumea pe baza sacrului. Pentru Eliade literatura se transcrie în mitologia omului modern care, nemaivând conștiința sacrului, se refugiază în imaginație. În viziunea lui, literatura este urmașa mitologiei; ea are funcția de a povesti întâmplări de o importanță majoră a ceea ce a fost cândva. Poate cel mai grăitor fragment în acest sens a fost scris chiar de autorul însuși când încerca să explice în *Jurnal* punctul lui de vedere despre *La țigănci*: „Am impresia că nu s-a înțeles lucrul esențial: povestirea aceasta nu «simbolizează» nimic, adică nu transformă realitatea imediată într-un cifru. Nuvela fondează o lume, un univers independent de geografia și sociologia Bucureștiului de prin 1930 – 1940. Nu trebuie căutat la ce se referă în realitatea care ne este accesibilă nouă, diferitele episoade, nici ce reprezintă cutare sau cutare personaj. Este prezentarea unui univers nou, inedit, cu legile lui proprii, și această prezentare constituie un act de creație, nu numai în înțelesul estetic al expresiei. Pătrunzând în acest univers, învățând să-l cunoști, savurându-l – ți se revelează ceva. Problema care se pune criticului nu este cum

² Petre Țuțea, *Mircea Eliade*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013, p. 75.

să interpreteze mesajul pe care-l ascunde realitatea, ci, mai precis, această nouă specie de realitate care mi se dezvăluie citind aventura lui Gavrilescu”³.

Mitologia stă la baza literaturii, iar narațiunea face parte din ființa umană. Așa cum viața este formată din clipe, destinele oamenilor sunt formate din întâmplări. Mircea Eliade consideră că scrisul potențează creativitatea mitică, însă este dezamăgit de lipsa semnificațiilor din domeniul literaturii. Că Eliade are la baza operei sale universul miturilor știm, însă ceea ce știm mai puțin este faptul că el a fost și creator de mituri: astfel, el a creat mitul cetății și mitul patriei. Ioan Petru Culianu îl consideră pe Eliade ca fiind printre cei mai mari creatori de mituri ai secolului al XX-lea.

Trebuie specificat faptul că Eliade își dorea să fie un scriitor autentic și autenticitatea este una din trăsăturile de bază ale operei sale. Îmbinând fantasticul cu tehnica narativă bazată pe sugestie, Eliade transmite un mesaj cifrat pe care îl supune răbdării cititorului pentru a fi decriptat.

Adesea operele sale au fost interpretate de exegeți din diferite perspective; aceștia au ajuns uneori la concluzii mai puțin avizate și Eliade însuși a oferit chei pentru decriptarea mesajului textului (a se vedea viziunea lui despre *La țigănci!*). De aceea putem considera textele eliadești ca adevărate provocări inaccesibile uneori chiar și publicului avizat. Ca și Borges, Eliade a fost un creator de mister care a fascinat și continuă să o facă mișcându-se „între legendă și mit, în folclor miticul și magicul împletindu-se epic, indistinctul ținând de fantastic, care atrage prin forța închipuirii concretul, fabulosul și misticul, omul, nu zeul, stand în centrul plâsmuirilor magice, ca-n știința modernă a naturii”⁴.

Eliade folosește discursul fantastic ca pe o șansă de creație având conștiința importanței utilizării semnificațiilor în narațiunea fantastică în ideea de a oferi o viziune nouă cititorului implicit și, prin acest aspect, „determinându-l pe lector să-și modifice el însuși perspectiva de percepție asupra lumii”⁵.

Gândirea estetică a lui Eliade are la bază gândirea lui Ananda K. Coomaraswamy (mare istoric indian al artei) și a lui Rudolf Otto care au studiat prezența elementelor de sacralitate în artă. Eliade a căutat să valorifice această normă estetică a sacralității artei studiind aceste aspecte „din interior”, însă ea a fost detronată ulterior de fenomenul desacralizării și a afirmării conceptului de autonomie a artei; totuși, aceste aspecte l-au ajutat pe Eliade să înțeleagă și să pătrundă spiritul artei moderne dintr-o perspectivă diferită. În gândirea lui „arta” și „frumosul” vor căpăta o dimensiune metafizică, spirituală specifică îndeosebi culturii orientale. Astfel, el a încercat să integreze această estetică de tip oriental în viziunile sale moderne.

Arhetipurile, miturile și simbolurile sunt concepte cu care Eliade operează în opera sa. Universurile imaginare nu sunt altceva decât simboluri arhetipale eterne prin care ia naștere creația literară. Scenariile arhetipice ca androginul sau „zeița mamă” alcătuiesc actul de creație, căci Eliade vede sensul esențial al arhetipului sub aspectul modelului exemplar. El interpretează viața și istoria în termeni de modele exemplare, adică *patterns* ce supraviețuiesc sub diferite camuflaje (concepție dezvoltată și de C. G. Jung).

Gândirea estetică a lui Eliade este, de asemenea, ancorată în ideea de reîntoarcere la original (mitul eternei reîntoarceri), iar literatura are o structură arhetipală, mitică, folclorică. Spiritul său creator stă sub auspiciile originalului, arhaicului și preistoriei culturale românești, iar valorile sale interioare au fost centrate pe creație, pe opera literară și științifică.

Eliade a reușit, oarecum, prin dimensiunea creației și a autobiografiei sale să se concretizeze în propriul arhetip bazat pe modelul exemplar, așa cum aprecia Adrian Marino în

³ Mircea Eliade, *Jurnal I*, p. 585 (însemnare din 5 martie 1968).

⁴ Petre Țuțea, *op. cit.*, p. 27.

⁵ Ioan Vultur, *Semnificația fantasticului la Mircea Eliade*, în „Orizont”, an XXXIII, nr. 10, <732>, 12 martie 1982, p. 3.

Hermeneutica lui Mircea Eliade: „fondul profund autobiografic, programul creației personale, mesianismul mesajului spiritual transformă pe Mircea Eliade în propriul său arhetip. Modelul exemplar al noului tip de scriitor român devine așadar el însuși, formulat la o înaltă tensiune și elevație. Documentul cel mai tipic al acestei mentalități constructiv-vizionare, critice și patriotice, dominat de o mare voință de creație și de recuperare a timpului pierdut, de a face «tot» și cât mai repede posibil, este *Anno Domini*, unul dintre cele mai frumoase, dacă nu cel mai «frumos» manifest personal din întreaga literatură română”⁶.

Bibliografie:

- Eliade, Mircea, *Jurnal I*, Editura Humanitas, București, 1993.
- Handoca, Mircea, *Câteva ipostaze ale unei personalități proteice*, Editura Minerva, București, 1992.
- Handoca, Mircea, *Viața lui Mircea Eliade*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002.
- Manolescu, Nicolae, *Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu. Critica. Eseul*, Editura Aula, Brașov, [s. a.].
- Marino, Adrian, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980.
- Micu, Dumitru, *În căutarea autenticității*, Editura Minerva, București, 1990.
- Micu, Dumitru, *Mircea Eliade. Viața ca operă, opera ca viață*, Editura Constelații, București, 2003.
- Țuțea, Petre, *Mircea Eliade*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2013.
- Tomuș, Mircea, *Proza fantastică a lui Mircea Eliade*, în „Contemporanul”, 1981, 11 iulie, nr. 28, p. 22.
- Vultur, Ioan, *Semnificația fantasticului la Mircea Eliade*, în „Orizont”, an XXXIII, nr. 10, <732>, 12 martie 1982, p.3.

⁶ Adrian Marino, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 414.